

Aukštojo mokslo demokratijos aktualijos

Rimantas Tidikis

*Mykolo Romerio universitetas
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius*

Šiuolaikinė Europa nuosekliai įgyvendina demokratiškumo idėjas visose visuomeninio gyvenimo, tautų ir žmonių santykių srityse. Europos Tarybos prioritetai yra: „ginti žmogaus teises ir pagrindines pilietines ir politines laisves; pasisakyti prieš bet kokią socialinę ir nacionalinę diskriminaciją; padėti sukurti kiekvienoje šalyje tokią ugdymo sistemą, kuri turėtų tikslą formuoti laisvus ir išsilavinusius piliečius, suvokiančius savo asmeninę ir pilietinę atsakomybę“.

Šie prioritetai daro reikšmingą įtaką visuomenės ir jos narių mąstymui, moralei, jų saviraiškai.

Demokratiškumo įgyvendinimas visose socialinio gyvenimo srityse tampa aktualia problema. Šiai aktualiai problemai aptarti aukštajame moksle skirta viena pirmųjų Lietuvoje šia tematika parašyta Linutės Kraujutaitytės monografija „Aukštojo mokslo demokratiškumo pagrindai“.

Monografijoje demokratiškumas nagrinėjamas istoriniu požiūriu, taip pat aptiriamos Šiaurės Amerikos, Vokietijos, Didžiosios Britanijos, Prancūzijos aukštojo mokslo šiuolaikinės raidos tendencijos, analizuojama ir remiamasi užsienio šalių ir Lietuvos mokslininkų idėjomis.

Autorė plačiai aptaria demokratijos ir atskirai – aukštojo mokslo demokratiškumo vertybes. Pagal jų prasmę ir turinį autorė vertybes skirsto į atskiras sritis ir išskiria socialines, edukacines, akademines, epistemologines, sociologines aukštojo mokslo vertybes. Šios vertybės nagrinėjamos remiantis liberalaus aukštojo mokslo koncepcija ir įsitikinimu, kad aukštasis mokslas – tai asmenybę laisvinanti jos pačios asmeniškai patirtis kaip būtina laisvos visuomenės sąlyga. Ši asmeninės patirties laisvė turėtų sužadinti asmenybėje glūdinčias jos aktyvios savirealizacijos galias, užtikrinti jos aktyvų vaidmenį visuomenėje ir asmenybės prasmingame gyvenime.

Ši laisvo žmogaus ateities perspektyva yra patraukli ir humaniška, tačiau problema yra ta, kaip tai pasiekti. Monografijos autorė ieškodama at-

sakymo pateikia daugiau kaip 300 įvairių autorių idėjų analizę ir remdamasi šia kontekstine argumentacija ieško į tai atsakymo, daugeliu atveju kelia klausimus, atsakymo į kuriuos ieškoti kviečia ir skaitytoją, t. y. kviečia diskutuoti. Siekdama įgyvendinti šią patrauklią perspektyvą autorė teigia, kad tai „sudaro sąlygas asmenybei, naudojantis asmenine iniciatyva ir asmeniškai reikšmingais vertinimais, nepalaujamai tyrinėti save ir aplinką, kaupti ir kurti žinias, formuoti savąją pasaulėžiūrą, lavinti sugebėjimus ir mokėjimus, kurie išplečia jos saviraiškos galimybes, leidžiančias patirti ir pačios laisvės tikrąją vertę“ (p. 145–146).

Sąlygų sudarymas dar nereikia, kad žmogus (čia galvoje, matyt, turima studentas) savaime taps laisvas, išreikš ir sukurs save. Ši aplinka veiks tik stichiškai, nevaldomai. Tokioje aplinkoje gali išlikti subjektyvus autoritarinis dėstytojų poveikis, taip pat politinės, partinės, religinės, ekonominės ir kitos įtakos. Matyt, vien tik išorinių sąlygų sudarymas, be kryptingai organizuotų subjektyvių pedagoginių įtakų sistemos, negalės būti veiksmingas.

Asmenybės socializaciją, jos ugdymosi bei profesinio pasirengimo procesą taip pat apibrėžia pačios asmenybės subjektyvi nuostata, perimamų žinių asmeninis prasmingumas, jos savarankiškumo ir išsiauklėjimo lygis.

Taigi asmenybės brendimą aukštojoje mokykloje lemia ir stichiniai, ir tikslingo valdomo pedagoginio poveikio veiksniai. Monografijos autorė kelia sau uždavinį išsiaiškinti šiuos demokratiškumo reikšmingumo prioritetus ir tuos veiksnius, kurie gali užtikrinti demokratinių vertybių diegimą į aukštąjį mokslą ir kartu gerinti studijų kokybę.

Aukštojo mokslo apibendrinta demokratiškumo koncepcija pateikiama trečiajame skyriuje, kuri kaip autentiškas modelis suformuluota Dakea formulėje: $D = a + k + e + a$. D reiškia demokratiškumo kokybę, kuri siejama su socialinės

sistemos autonomiškumu (a), kontraktiškumu (k), egalitariškumu (e) ir atvirumu (a). Autonomiškumas reiškia nepriklausomumą nuo išorinių determinančių; kontraktiškumas – tai numatomų santykių sandoris; egalitariškumas – tai visuotinė visų institucijos narių lygybė; atvirumas – tai lygi teisė į aukštojo mokslo prieinamumą ir įsidarbinimo galimybes, šios institucijos valdymo decentralizacija.

Demokratiškumo idėja mokymo institucijose aktuali nuo Antikos laikų, tačiau ją įgyvendinti visada buvo sudėtinga. Autoritarinis mokymo ir mokslo institucijos valdymas, autoritarinė pedagogika, ypač išgalėjusi po to, kai vokiečių filosofas, psichologas ir pedagogas J. F. Herbartas pagrindė ir įtvirtino autoritarinę ugdymo sistemą, demokratiškumo idėja buvo ignoruojama. Tik XX amžiaus antroje pusėje ji įgavo naują įkvėpimą, tačiau ir tada sunkiai skynėsi sau kelią. Dėl to jos teorinis pagrindimas, demokratiškumo vertybių išskėlimas L. Kraujutaitytės monografijoje yra reikšmingas ir teoriniu, ir praktiniu požiūriais. Jei gu siekiama išugdyti laisvą, savarankišką, originaliai ir kritiškai mąstančią ir realizuojančią visuomeninius, o ne tik savo siaurus pragmatinius interesus asmenybę, neįgyvendinę demokratiškumo šių problemų neišspręsimė.

Kokių vertybių ir normų sistemos herachiją reikia įgyvendinti aukštajame moksle, kad pagal mėgstamą autorės *de jure* ir *de facto* lygius demokratiškumas būtų įgyvendintas?

Viena iš tokių esminių spęstinių problemų yra aukštojo mokslo „kompetencijos ir iniciatyvumo“ normatyvinės sampratos įgyvendinimas supriešinant ir kritikuojant „žinios dėl žinių“ koncepciją. Gyvenime vien knyginis, net ir enciklopedinis žinojimas dažniausiai lavina tik atmintį, o ne praktinį šių žinių taikymą, todėl autorė kečia reikšmingą demokratiškumui ir studento autonomiškumui ugdyti svarbų reikalavimą: „kad studijų procesas ir dalyko programa pasižymėtų kuo platesniu alternatyvų spektru, sudarančiu studentams galimybes realiai naudotis akademinėmis teisėmis, leidžiančiomis jiems savarankiškai pasirinkti ir apsispręsti dėl jiems reikšmingų mokymosi tikslų, tematikos, technologijų, darbo tempo, vietos ir vertinimo kriterijų“ (p. 258).

Autorė teisingai kritikuoja siaurą, grynai akademišką, scientistinį požiūrį į žinių absoliutizavimą ir pirmenybę teikia demokratiškai „studentocentrinei“ paradigmą. Šią paradigmą Vakarų pasaulio mokslininkai ypač plačiai pabrėžia, o Lietuvos mokslininkai neretai supriešina su „pedagogocentrine“ paradigma. Kaip rodo praktika, vienos arba kitos paradigmos absoliutizavi-

mas neišvengiamai veda arba į autoritarizmą arba į pliuralizmą, studijų proceso psychologizavimą, mokymą į savimoką, asmenybės ugdymą ir saviugdą. Studijų proceso kokybė gali būti gera tik dėstytojui ir studentui glaudžiai bendradarbiaujant. Šios sąveikos problemos praktinis sprendimas yra aktualios diskusijos objektas. Deja, autorė remiasi vienareikšme užsienio autorių ir savo nuomone ir nepateikia alternatyvių požiūrių ir empirinių duomenų. Vertinant šią sąveiką būtų svarbu atlikti aukštosios mokyklos dėstytojų patirties, jų ir studentų požiūrių bei susiklosčiusios padėties Lietuvoje analizę. Tai atskleistų demokratiškumo aukštajame moksle įgyvendinimo laipsnį ir padėtų praktiškai spręsti šią sudėtingą problemą.

Viena iš aktualiausių ir opiausių demokratiškumo įgyvendinimo aukštojoje mokykloje problemų yra šios institucijos valdymo ir studijų proceso kokybės kontrolės problema. Pastaruoju metu vyraujanti užsienio literatūroje ir Lietuvos praktikoje aukštųjų mokyklų veiklos kokybės kontrolės priemonė yra šių institucijų akreditacija, t. y. išorinis institucijos vertinimas ir tolesnių jos veiklos gairių tobulinimo numatymas. Išorinė akreditacija implikuoja ir pačios institucijos savikontrolę per savianalizę.

Monografijoje autorė atskleisdama šią savikontrolės koncepciją išvalgiai išskiria dvi jos prasmes: substantyviają ir procesualiąją. Pirmoji atspindi aukštosios mokyklos veiklos statinę būklę, t. y. tai, kas užfiksuota dokumentuose (studijų, dėstomų dalykų programose), koks studijų proceso materialinis aprūpinimas, dėstytojų išsilavinimo lygis ir kt. Į tai kreipiama daugiausia dėmesio, tuo tarpu procesinis kokybės aspektas lieka šešėlyje. Jai vertinti nerandama kiek nors objektyvesnių kriterijų. Autorė šiuo atveju teisingai nurodo, kad nagrinėjant veiklą kaip kokybės pagrindą, „didžiausias kriterinės kokybės sampratos trūkumas yra tas, jog šis apibrėžimas yra statiškas: įteisinti kriterijai nepaslinkūs greitoms permainoms ir neskatina individualios iniciatyvos“ (p. 233).

Štai šis veiklos analizės trūkumas ir savikontrolę, ir akreditaciją paverčia formaliu (ir net tik „popieriniu“, dokumentų nagrinėjimo) procesu. Nuošalyje lieka pedagoginės veiklos analizė, pedagoginio meistriškumo nagrinėjimas, pedagoginių naujovių diegimas, pedagoginės patirties apibendrinimas, taip pat studentų įgytų žinių kokybė, jų kritinio mąstymo lygis, nes įvertinimas pažymiais ne visada yra adekvatus žinojimo ir ypač žinių taikymo praktikoje gebėjimams. Deja, tik ši siaurai suprasta idėja ir yra dažniausiai taikoma

aukštųjų mokyklų akreditacijoje, todėl į akreditacijos komisiją nėra įtraukiami specialistai edukologai, kurie galėtų nagrinėti studijų proceso pedagoginę kokybę.

Štai dėl to neįvertinus pedagoginio proceso, aukštosios mokyklos dėstytojo pedagoginės veiklos, kyla tokių paradoksalių idėjų, kad net pedagoginiai vardai suteikiami ne už pedagoginį meistriškumą, aukšto lygio dėstymą, o už mokslinius straipsnius. Kaip rodo praktika, geras mokslininkas ne visada yra ir geras pedagogas, taip, kaip ir geras pedagogas, mokantis apibendrinti mokslo naujoves, ne visada yra aukšto lygio mokslininkas.

Taigi negali būti aukštojo mokslo demokratiškumo, studijų proceso aukštos kokybės nesant demokratiškų, aukštos pedagoginės kvalifikacijos dėstytojų, institucijos vadovų demokratiškumo. Deja, šio akcento monografijoje pasigendama.

Dar viena aktuali aukštojo mokslo vystymosi tendencija, kurią nagrinėja monografijos autorė, yra ta, kad aukštoji mokykla iš „žinias teikiančios ir kuriančios institucijos“ vis labiau tampa „paslaugas teikiančia institucija“, tenkinančia praktinius darbdavių poreikius. Štai šis užsakovas irgi reikalauja, kad parengti specialistai ne tik turėtų reikiamų žinių, bet, svarbiausia, „kad jie turėtų gebėjimą ir mokėjimą dirbti“. Be to, nemažesni reikalavimai keliami specialisto asmenybei, jos vertybinėms orientacijoms, išsiauklėjimui, todėl svarbu ne tik „koks“ specialistas, bet ir „koks“ žmogus. Perduodamos žinios pirmiausia daro įtaką mokymo bei ugdymo proceso aukštojoje mokykloje lygiui, kuris tiesiogiai priklauso nuo dirbančių dėstytojų pedagoginio pasirengimo. Žinių visuomenėje pedagogas nebėra pagrindinis žinių šaltinis, jis daugiau jų vertintojas ir interpretuotojas, specialisto ugdymo ir ugdymosi vadovas ir konsultantas. Studentas žinių įgyja iš įvairių šaltinių. Savarankiškas studentų darbas tampa pagrindu įvaldant žinių sistemą, todėl negalima sutikti su autorės tvirtinimu, kad „dėsty-

tojas yra pagrindinis žinių šaltinis“ (p. 256).

Demokratiškumo įgyvendinimo problema aukštajame moksle yra ne tik sudėtinga, bet ir prieštaringa. Neišsprendus kilusių prieštaravimų, jos realizuoti neįmanoma. Mūsų nuomone, egzistuoja šie prieštaravimai: altruistinių ugdymo orientacijų ir egoistinių asmenybės siekių; mokslo, profesinės veiklos vertybių kūrimo dėl kitų žmonių, visuomenės reikšmingų vertybių ir vartotojiškos asmenybės psichologijos; socialiai reikšmingų ir asmeniškai prasmingų motyvų; idealių dorovinio elgesio, profesinės veiklos reikalavimų ir realaus elgesio; turimų žinių ir įsitikinimų; noro tobulėti ir būti tobulinamam ir kt.

Štai į šiuos prieštaravimus būtina atsižvelgti įgyvendinant demokratiškumą aukštajame moksle. Čia, kaip matome, svarbiausia dorovinio ugdymo problema, kurią reikėtų realizuoti per etinio švietimo ir dorovinės saviugdės procesą.

L. Kraujutaitytė savo monografijoje ne tik iškėlė ir apibendrinė aukštojo mokslo demokratiškumo pažangias idėjas, bet ir suformavo konceptualią poziciją bei modelį, kokia kryptimi derėtų gerinti studijų kokybės valdymą, kaip atsižvelgti ne tik į epistemologinį, bet ir psichologinį bei pedagoginį aspektą. Aišku, būtų dar geriau, jeigu autorė būtų pateikusi ir medžiagos, analizuojančios aukštojo mokslo dabartinę faktinę padėtį, taip pat laimėjimus ir trūkumus šioje srityje. Deja, tokių platesnių mokslinių tyrimų šiuo klausimu nei užsienio literatūroje, nei Lietuvoje dar nėra, tačiau jau galima būtų remtis ir tais, kurie yra Lietuvoje. Apibendrinant L. Kraujutaitytės monografiją galima pasidžiaugti tuo, kad demokratiškumo sampratai ir jo įgyvendinimui aukštajame moksle padėtas svarus teorinis pagrindas, kuriuo remiantis ne tik galima, bet ir būtina toliau tirti šią problemą, sudaryti kryptingą programą šiems uždaviniams ir iškeltoms idėjoms realizuoti, nepamirštant į šį procesą įtraukti daugiau aukštųjų mokyklų bendruomenės narių.

Rimantas Tidikis – Mykolo Romerio universiteto Socialinės politikos fakulteto Socialinės politikos katedros profesorius, habilituotas daktaras.

Telefonas (+370~5) 2740605.

Elektroninis paštas rtdks@mruni.lt

Apžvalga pateikta redakcijai 2006 m. kovo mėn.; parengta spausdinti 2006 m. rugsėjo mėn.